

A toponimia: componente lingüístico, cultural e turístico do Camiño de Santiago

Valentín García Gómez

Secretaría Xeral de Política Lingüística da Xunta de Galicia

Resumo: Nesta comunicación falaremos da toponimia como patrimonio cultural pola información lingüística e histórica que nos achegan os nomes dos lugares situados nas distintas rutas xacobeas que percorren Galicia.

Os camiños de Santiago foron durante moitos séculos un espazo de encontro de linguas, culturas, tradicións e rituais de xentes procedentes de toda Europa que deixaron pegada nalgúns dos nosos topónimos e que poden resultar fundamentais para entender a identidade galega. Camiños de ida e volta a través dos cales tamén compartimos a nosa cultura.

Desde a Secretaría Xeral de Política Lingüística, en colaboración coa Real Academia Galega, estamos a desenvolver o proxecto colaborativo Galicia Nomeada, cuxo obxectivo é a salvagarda e difusión da microtoponimia galega; un exitoso modelo de modernización, divulgación e participación cidadá na recuperación e difusión deste patrimonio. Esta información é, sen dúbida, un aliciente máis para que os peregrinos descubran e coñezan as singularidades do territorio que pisan. A proxección cultural da nosa rica e abundante toponimia ten unha rendibilidade turística coa que poderemos abrir unha ventá ao mundo para dar a coñecer a nosa terra e nisto xogan un papel fundamental as novas tecnoloxías. Deste xeito, o camiñante

Abstract: This work will discuss toponymy as cultural heritage on the basis of the linguistic and historical information provided by the names of the places located on the different pilgrimage routes spanning Galicia. The Ways of St. James have been for many centuries a meeting place for the languages, cultures, traditions and rituals of people from all over Europe. They left their mark on some of our toponyms and may be crucial for understanding Galician identity. These are paths that criss-cross each other and along which we share our culture.

The General Secretariat of Language Policy, in collaboration with the Real Academia Galega (Royal Galician Academy), is developing the collaborative project Galicia Named, whose objective is the safeguarding and dissemination of Galician microtoponymy: a successful model of modernization, outreach and citizen participation in the recovery and dissemination of this heritage.

This information is undoubtedly another incentive for pilgrims to discover and learn about the unique features of the territory through which they are travelling. The cultural projection of our extensive and abundant toponymy encourages a profitable form of tourism through which we will be able to open a window to the world in order to promote Galicia. New technologies play

poderá descubrir a través dunha aplicación unha información xeográfica, antropolóxica, histórica, fitonímica, zoonímica, lendaria... que lle permitirá saber máis da nosa cultura e, ao mesmo tempo, garantirá a pervivencia da memoria colectiva do pobo galego.

a fundamental role in this. Therefore, the walker will be able to discover geographical, anthropological, historical, phytonymic, zoonomic and legendary information through an application. This will enable them to find out more about our culture and, at the same time, guarantee the survival of the collective memory of the Galician people.

Palabras chave: Microtoponimia, Galicia No-meada, proxección cultural, rutas xacobeas.

Key words: Microtoponymy, Galicia No-meada website, cultural projection, Way of St. James pilgrimage routes

1. CONTEXTUALIZACIÓN CULTURAL DO CAMIÑO DE SANTIAGO EN GALICIA E DA SÚA TOPONIMIA

Malia que a Galicia a atravesan distintas rutas xacobeas,¹ nesta comunicación falaremos en singular do Camiño de Santiago como concepto abstracto para referirnos ao conxunto de rutas tradicionais que, desde a Idade Media, converxen cara a Santiago de Compostela. Agora ben, non esquezamos que as rutas oficiais tamén contan coas súas variantes, tantas como peregrinos as percorreron, e todas elas foron vehículos transmisores de cultura e de ideas. Lembremos que o símbolo do Camiño é unha cuncha da vieira, que era utilizada polos peregrinos para beber e, ademais, tamén lles servía de amuleto contra o mal de ollo. Con todo, moitos investigadores do fenómeno xacobeo sinalan que as raias ou estrías da cuncha simbolizan todos os camiños que desde toda Europa conflúen en Compostela.

O Camiño de Santiago foi e está sendo un fenómeno cultural, relixioso e sociolóxico sen precedentes no mundo. Para cada peregrino representa unha experiencia individual de enorme calado, unha transformación interior a través da aprendizaxe vital que supón facer este itinerario. Naceu como un fenómeno relixioso, pero actualmente é máis ben un fenómeno social de carácter laico,

1 As rutas oficiais neste momento son as seguintes: Camiño Francés, Camiño de Fisterra e Muxía, Vía da Prata, Camiño Inglés, Camiño Primitivo, Camiño do Norte, Ruta do Mar de Arousa e Río Ulla, Camiño de Inverno, Camiño Portugués e Camiño Portugués da Costa. Pódense consultar na seguinte ligazón: <https://www.caminodesantiago.gal/gl/planifica/as-rutas>

adaptado a unha nova escala de valores que guía os modos de vida contemporáneos. Hoxe está incluso máis vivo que nos mellores tempos do seu esplendor e conserva o mesmo ou máis poder de atracción e convocatoria que antano.

Os historiadores calculan que entre os séculos XI e XIII percorreron o Camiño Francés entre 250 000 e 500 000 peregrinos, cifra que foi descendendo despois desta data (Torres, Pérez e Lois 1993). Neste ano 2022 xa se bateron todos os récords de chegada de peregrinos a Santiago de Compostela.² A mediados de setembro (15/IX/2022) superáranse as 334 677 compostelas, segundo información da Oficina do Peregrino. A marea humana que percorre esta ruta desde que no ano 813 o ermitán Paio descubriu a tumba do apóstolo Santiago faino por distintos motivos. Nos primeiros séculos, a xente peregrinaba por razóns relixiosas fundamentalmente, outros para curar enfermidades (de aí que haxa tantas fontes milagreiras ao longo dos distintos trazados, das que dá boa conta a toponimia), e outros eran simples aventureiros ou xente que buscaba unha nova vida lonxe da súa terra. Co paso dos anos o perfil do peregrino foi cambiando e as rutas xacobeas deixaron de ser unha rede viaria de piedade e penitencia para converterse para uns nun acto de fe e para outros nun modo de atoparse a si mesmos ou de renovación persoal, sen esquecer a parte lúdica e aventureira que impera na meirande parte dos peregrinos do século XXI.

Na Idade Media, a chegada de peregrinos ao noso país supuxo a introdución das reformas monásticas (cluniacenses, cistercienses, hospitalarias...), a penetración da arte románica e gótica, da lírica provenzal e dos cantares de xesta; o fortalecemento dos municipios e as liberdades municipais fronte ao feudalismo imperante. Por outro lado están o intercambio de ensinanzas teóricas e de experiencias prácticas efectuado entre os peregrinos das distintas rexións europeas e españolas acerca das máis variadas disciplinas: música, literatura, economía, agricultura, filosofía, política, relixión, costumes e tradicións culturais etc. mentres percorrían os camiños ou nas noites de repouso nos hospitais e pousadas. A transmisión e coñecemento de todos estes temas contribuiría, sen dúbida, á conformación dunha certa unidade europea (Torres, Pérez e Lois 1993).

Quizais por iso, os camiños que atravesan Galicia destilan de principio a fin un legado cultural e histórico, pero de momento só o Camiño Francés foi recoñecido, en 1987, como o primeiro Itinerario Cultural Europeo polo

2 *La Voz de Galicia*, “Santiago camina hacia un récord de peregrinos”. Disponível en <https://www.lavozdegalicia.es/noticia/galicia/2022/06/17/santiago-camina-record/00031655478464717794562.htm>

Consello de Europa e en 1993 foi declarado pola UNESCO como un Ben Patrimonio da Humanidade. Este recoñecemento fundaméntase na riqueza do patrimonio material e do inmaterial que se construíu colectivamente ao longo de tantos séculos de peregrinacións a Compostela. De feito, Carlos I denominou o Camiño Francés “rúa maior de Europa”. Como se está a ver neste congreso, entre este patrimonio inmaterial ten unha importancia destacada a toponimia.

Galicia conta cun rico patrimonio cultural resultado dun longo devir histórico, o da nosa lingua e o das crenzas, rituais e tradicións dun pobo con moitos séculos de historia. O Camiño de Santiago tamén axudou a construír a Galicia do coñecemento, da concordia e da solidariedade. Este encontro de linguas, culturas, tradicións e rituais de xentes procedentes de toda Europa está presente en moitos dos nosos topónimos cunha orixe vinculada ao paso do Camiño ou con lendas relacionadas co culto xacobeo.

Pensemos na importancia que tiveron estas rutas na organización do territorio, basicamente porque propiciou o crecemento das poboacións existentes e o nacemento de novos asentamentos. O paso de peregrinos sempre foi un bo aliado para fundar mosteiros, igrexas, capelas, hospitais ou pousadas, moitos deles desaparecidos na actualidade, pero que deixaron pegada na toponimia: *A Pousa*, *A Pousada*, *O Hospital*, *A Alberguería*, *A Venda*, *A Taberna*, *O Mesón*, *A Ermida*, *A Capela* ou *O Mosteiro* son nomes que atopamos identificando aldeas, vilas ou terras nos lugares por onde transcorren as rutas xacobeas galegas. Podemos dicir que moitos destes topónimos tiveron a súa motivación na idea de hospitalidade, na necesidade de dar acubillo e manutención ao peregrino.

Tamén se construían pontes para salvar os cursos fluviais, algunhas delas con moita relevancia no mito xacobeo. Pensemos por exemplo na Ponte Maceira (Ames-Negreira) sobre o río Tambre, situada no Camiño a Fisterra e Muxía; A Ponte Taboada (Lalín-Silleda), sobre o río Deza, na Vía da Prata; A Ponte das Febres ou Ponte de San Telmo (Tui), no Camiño Portugués; A Ponte do Burgo (Cambre), no Camiño Inglés, onde houbo un importante asentamento templario que quedou fosilizado no nome da parroquia, *O Temple*; etc.

Todo este fervor de crecemento mantivo nas poboacións dos Camiños moitos profesionais da construción como canteiros, carpinteiros, ebanistas, vidreiros... (Neira e Ferreiro 2000); construción promovida nesta época por reis, bispos, señores feudais e confrarías. Ao traballo calado e anónimo dos canteiros debe Galicia boa parte do seu patrimonio material, ese que poden admirar

os peregrinos que percorren as nosas terras, principalmente a través das nosas igrexas, ermidas, mosteiros, conventos, hospitais, castelos e pontes que quedan da época medieval. Se algún mestre pasou á historia de Galicia pola súa arte como escultor de granito, ese foi o mestre Mateo, que no século XII foi quen de tallar o extraordinario Pórtico da Gloria. Tal importancia tiveron os canteiros na nosa terra que ata no *Códice Calixtino* se mencionan algúns dos mestres que traballaron na construción da catedral de Santiago (Fernández Puga 2010, p. 512). Este colectivo chegou a crear unha linguaxe propia, o verbo dos arxinas, para preservar o seu segredo profesional.

Tamén xurdiron moitas actividades comerciais que intentaban satisfacer as necesidades daqueles homes e mulleres que se internaban polos camiños da vella Europa: ferreiros, curtidores, prateiros, concheiros, acibecheiros, arrieiros e carreteiros, muiñeiros, taberneiros, carboeiros, tratantes de gando... Algúns destes oficios desapareceron co paso dos anos, pero deixaron pegadas na toponimia dos lugares polos que pasa o Camiño: sen ir máis lonxe, as propias rúas de Compostela teñen nomes como *As Praterías*, *A Acibecheira*, *Os Concheiros*... Pero por todas as rutas galegas rexistramos nomes de lugar como *Ferreiros* e *Ferrerías*, *Pelamios*, *Torneiros*, *Carboeiros*... Tamén *Camiños de Arrieiros* e *Camiños dos Maragatos*, que coinciden nos seus trazados coas rutas oficiais xacobeas, usados para o transporte de mercadorías.

Como xa indicamos atrás, outra das razóns para facer o Camiño eran a relacionada coa saúde e, na nosa terra, atoparon e atopan os peregrinos augas mi-neiro-medicinais e fontes milagreiras espalladas por todas as rutas que, por mediación dalgún santo, santa ou virxe, curaban as súas doenzas. A riqueza termal da provincia de Ourense, ben coñecida xa polos romanos, tivo unha influencia decisiva nas rutas xacobeas que atravesan esta provincia, hoxe considerada un dos destinos balnearios máis importantes de Europa. Os peregrinos que ían cara a Compostela desde Portugal (polo Camiño Miñoto Ribeiro ou polo Camiño da Geira e dos Arrieiros) ou desde Zamora, usaron estas augas milagreiras para repoñerse das esixencias do Camiño (Rocamonde 2021).

O Camiño Miñoto Ribeiro e o Camiño da Geira ou dos Arrieiros, malia que, neste momento, aínda non constan na páxina oficial dos Camiños de Santiago da Xunta de Galicia, foron recoñecidos recentemente como rutas oficiais de peregrinación a Santiago, despois de demostrar a súa tradición histórica. O primeiro foi certificado polo cabido da catedral de Santiago o 29 de decembro de

2020 e o segundo un pouco antes, en marzo de 2019. As dúas rutas comparten practicamente o mesmo percorrido na provincia de Ourense, probablemente debido a que as persoas que o facían aproveitaban as augas termais que xurdían no traxecto. De feito, chegouse a chamar “Camiño dos leprosos” pola cantidade de peregrinos que buscaban curación da lepra nestas augas.

Son moitos, pois, os topónimos relativos a augas milagreiras situados a carón dos nosos camiños xacobeos, sobre os que trata Vicente Feijoo nesta mesma obra. Entre eles, *A Fonte Sagrada*, *Augas Santas*, *A Fonte do Santiaguinho*, *A Fonte de Santa Lucía*, *A Fonte do Santo Cristo*, *A Fonte da Nosa Señora dos Remedios*, *A Fonte Malata*, *A Fonte do Romeiro*, *O Baño*, *A Fonte do Bispo...* E os que identifican augas quentes, sobre todo na provincia de Ourense, *As Burgas*, *Caldeliñas*, *Baños de Molgas*, *Caldas de Reis...*

Ademais da toponimia relacionada co Camiño de Santiago, obxecto de estudo dos especialistas que se atopan neste congreso, Galicia posúe milleiros de topónimos que cobren coma un manto mesto todo o noso territorio e que forman parte do noso patrimonio cultural inmaterial. Así aparece reflectido na Lei 5/2016, do 4 de maio, do patrimonio cultural de Galicia.³ Nesta lei promóvese a preservación da toponimia tradicional, pois é un dos nosos sinais de identidade colectiva, segundo as recomendacións dos organismos internacionais (artigo 69.6). Agora ben, todos somos conscientes de que este patrimonio corre un grave risco de desaparición nos últimos tempos. Centos de topónimos só teñen existencia na memoria das persoas maiores, por iso é tan urxente rexistrar canto antes todo este manto de información lingüística, xeográfica, histórica, etnográfica e antropolóxica que hai detrás da motivación de cada nome xeográfico. A toponimia é a pegada lingüística do pasado, é unha fonte enriquecedora e apaixonante para achegarse ás variantes diacrónicas da lingua, ás súas variantes dialectais e a moito vocabulario arraigado en áreas xeográficas moi concretas e que foi quedando en desuso co paso do tempo (Feijoo 2016, pp. 260-261).

O estudo dos nomes é unha forma de explicar o uso da lingua como medio de simbolización das experiencias acontecidas nun espazo determinado e sobre o que asentar a identidade social, cultural e incluso individual. Digamos que os nomes de lugar rexistran percepcións históricas na fala usada en distintos momentos históricos. De modo que tamén deixaron rexistradas as experiencias e

3 https://www.xunta.gal/dog/Publicados/2016/20160516/AnuncioC3B0-110516-0001_gl.html

as percepcións das persoas que peregrinaban a Compostela (*A Boavista, O Monte do Gozo...*).

Daquela, o estudo da nosa toponimia é un complemento da investigación histórica, pois nela quedan reflectidos acontecementos de todo tipo: batallas, conquistas, movementos de poboación... É o testemuño imborrable da historia socio-económica dun país (réxime de propiedade, modos de produción, rede viaria...). En palabras de Ferro Ruibal (2016, p. 351), “A microtoponimia galega é a historia económica de Galicia condensada en dúas palabras [...], é un Arquivo de Galicia que moitos aínda non saben que existe, pero que o teñen ó pé da casa”.

Por último, nesta introdución en que pretendo ofrecer unha visión xeral da relación cultural entre o Camiño de Santiago e o patrimonio cultural a través da toponimia, non podo deixar de mencionar a espectacularidade da paisaxe pola que pasan as distintas variantes das rutas xacobeas en Galicia.

O peregrino que percorre os nosos camiños xacobeos pode coñecer a enorme diversidade de paisaxes que contén o noso territorio, pois cruza zonas dun gran valor paisaxístico e histórico-artístico (Torres, Pérez e Lois 1993). Estes camiños atravesan zonas de montaña ateigadas de penedos e monte baixo, zonas chairas con labradío e pastos, vales ateigados de frondosas carballeiras polos que baixan milleiros de regueiros onde poder refrescarse... Pero tamén temos itinerarios que parten do mar como é o caso do Camiño Inglés, pois a Ferrol e á Coruña chegaban os barcos de peregrinos do norte de Europa; a ruta xacobeá do Mar de Arousa e do Río Ulla, tamén chamada Camiño da Traslatio;⁴ ou que percorren parte do noso litoral coma o Camiño Portugués pola Costa.

Esta fermosa paisaxe de terra e mar forma parte dos recursos turísticos e culturais que Galicia ofrece aos peregrinos. Quen nos di que non foron os propios peregrinos os que bautizaron moitos dos lugares chamados *Boavista* que atopamos nos distintos itinerarios do noso territorio? Quizais movidos polo mesmo sentimento de xúbilo ca os que vían por primeira vez, despois dun longo camiño, as torres da catedral de Santiago no soado e coñecido *Monte do Gozo*?

Talvez por iso a toponimia é un indicador privilexiado para a interpretación do territorio, non só como territorio físico, senón da percepción que

4 A tradición di que Santiago, mariñeiro e pescador no mar de Galilea, volveu a Galicia despois de morto nun barco de pedra. Como foi a súa vontade, o apóstolo decapitado volvía á Fisterra na que predicara o evanxeo de Cristo. Esa barca de pedra entrou en Galicia pola ría de Arousa, acompañada dos discípulos Teodoro e Atanasio. Remontando o río Ulla chegou a Padrón, lugar desde o que os discípulos seguiron a pé ata Santiago.

del tiñan as persoas que o observaban e que o foron bautizando ao longo dos séculos. Deste xeito, a toponimia describe a realidade física da paisaxe e mais a representación cultural que se fai dela. A nosa paisaxe ten unha memoria colectiva impresa nos seus nomes de lugar, que representan un rexistro das prácticas sociais, políticas e culturais do pasado.

En relación co anterior temos a dimensión sociolóxica e emocional dos topónimos. Os topónimos funcionan como símbolos, como bandeiras ou escudos, de pertenza e identificación cunha terra e un lugar. Crean lazos emocionais co espazo en que vivimos, no que nacemos, no que nos criamos.

En conclusión, a toponimia é cultura porque é unha disciplina de síntese onde converxen diferentes campos do coñecemento e achegan información cunha gran proxección cultural sobre moitas disciplinas: arqueoloxía, xeografía, antropoloxía, botánica, zooloxía, agricultura e gandería...

Por todo iso, desde a Secretaría Xeral de Política Lingüística levamos anos apostando por financiar proxectos para a súa salvagarda e difusión. Nun dos proxectos que investimos máis esforzos e ilusión é *Galicia Nomeada*, do cal falaremos a continuación. Ademais, desde a Consellería de Cultura e Educación apostamos pola posta en valor e a conservación desta rede de cultura, de solidariedade e de fe que irradia o territorio galego.

2. PROXECTOS ARREDOR DA TOPONIMIA GALEGA IMPULSADOS E FINANCIADOS POLA XUNTA DE GALICIA: *GALICIA NOMEADA* E OUTROS

Un dos obxectivos prioritarios da Consellería de Cultura e Educación, en colaboración coas asociacións de amigos dos distintos camiños de Santiago, é a promoción de calquera unha das rutas xacobeas galegas. Por iso, nos últimos anos sinaláronse os itinerarios, publicáronse guías, abríronse novos albergues e déronse moitas axudas para mellorar o pavimento dos camiños.

Pero tamén se financiaron proxectos e estudos sobre o Camiño de Santiago. Ao abeiro dos Fondos para Proxectos Culturais Xacobeo 2021-22, subvencionáronse máis de 60 proxectos de investigación e divulgación dos valores culturais do Camiño de Santiago, entre eles varios de toponimia, xa entregados

e finalizados. Neste ano 2022 seleccionáronse outros cinco proxectos que están actualmente en fase de execución.

Entre os relacionados coa toponimia imos destacar o proxecto da Asociación Socio-Pedagóxica Galega (AS-PG) titulado *Os nomes da nosa terra*.⁵ Son seis pezas audiovisuais, de dez minutos de duración cada unha, gravadas nos últimos meses de 2021 e que contaron coa colaboración de veciños de distintos concellos do noso país, ademais de especialistas en lingua, en pedagogía e do ámbito audiovisual. Barcia de Mera⁶ (parroquia de Covelo, Pontevedra), A Coruña,⁷ Oleiros,⁸ Arteixo,⁹ Marzoa¹⁰ (parroquia de Oroso, A Coruña) e o Monte Pindo¹¹ (Carnota) son as seis primeiras paradas destes documentais, que vos sorprendarán con todas as historias que agochan. A finais deste ano 2022 publicaranse outros tres documentais: os nomes das casas de Penarrubia (Baralla), a toponimia asolagada baixo o encoro das Portas (Veigas de Camba, Vilariño de Conso) e os nomes da cidade de Santiago de Compostela. Con esta mesma temática da microtoponimia galega, a sociedade cooperativa Xarda realizou tres documentais baixo o título *Na terra fonda*.¹² Outros que tratan diferentes aspectos culturais do Camiño e a toponimia son os seguintes:

Suseia Sociedade Cooperativa Galega: *O Camiño Francés a través da súa toponimia*¹³ (seis capítulos). Xurdir: *A peregrinaxe da auga. As fontes do Camiño Francés*.¹⁴ Boneca Lareta SL: *O Camiño Portugués*¹⁵ (seis capítulos). María Isabel Villanueva Mariño: *O Camiño mola, de Santiago ao Faro de Fisterra*¹⁶ (seis capítulos). Sermos Galiza SA: *Recuperar os*

5 Para máis información véxase <https://toponimia.xunta.gal/gl/nova/descubre-historias-que-agochan-os-micro-documentais-os-nomes-da-nosa-terra>

6 https://www.youtube.com/watch?v=8_Sfz2lF5b0

7 https://www.youtube.com/watch?v=50nFd7f_O-k

8 <https://www.youtube.com/watch?v=hOsIGUIaEbI>

9 <https://www.youtube.com/watch?v=9viWvJY-pB0>

10 <https://www.youtube.com/watch?v=oXpjE0Fba9c>

11 <https://www.youtube.com/watch?v=tHb7z36fnzg>

12 Para máis información, consúltese esta ligazón: <https://toponimia.xunta.gal/gl/nova/na-terra-fonda-nova-serie-documental-sobre-nosa-toponimia>

13 As seis pezas divulgativas en https://www.lingua.gal/o-galego/promovelo/recursos/_/contido_492/camino-frances-traves-sua-toponimia-suseia-sociedade-cooperativa-galega

14 <https://www.youtube.com/watch?v=XEofBd0GClS>

15 As seis pezas deste documental en https://www.lingua.gal/recursos/todos/_/promovelo/contido_675/camino-portugues-boneca-lareta

16 Os seis capítulos deste documental en https://www.lingua.gal/recursos/todos/_/promovelo/contido_703/camino-mola-santiago-faro-fisterra-maria-isabel-villanueva

*nomes da terra para restaurar a forma propia dos nosos apelidos. A onomástica nacida da terra.*¹⁷ Worldrone (Xoel Méndez): *Camiño da Geira e dos Arrieiros.*¹⁸ Prot Comunicación e Boneca Lareta S.L.: *O Camiño Primitivo*¹⁹ (sete capítulos).

Pero se hai un proxecto que pretende servir como modelo de modernización, divulgación e participación cidadá no coidado e recuperación do patrimonio cultural, ese é *Galicia Nomeada*, un proxecto conxunto entre a Xunta de Galicia, que pon o financiamento a través da Secretaría Xeral de Política Lingüística e mais a parte tecnolóxica a través da AMTEGA e do IET, e a Real Academia Galega, que leva a súa coordinación científica.

Antes de explicar en que consiste o proxecto *Galicia Nomeada*, gustaríame facer un breve repaso polas catro liñas de traballo que se están desenvolvendo actualmente na comunidade autónoma de Galicia arredor da nosa toponimia.

Unha primeira liña está fundamentada no uso da tecnoloxía para recoller e difundir a toponimia galega. Esta conta con dúas pólas: unha destinada á plataforma *Galicia Nomeada*,²⁰ ferramenta colaborativa para recoller os microtopónimos e toda a información patrimonial vencellada a eles; a outra, destinada á difusión da información cultural que nos achegan os topónimos, o portal *Toponimia de Galicia*.²¹

A segunda liña céntrase na futura publicación da nova versión do *Nomenclátor* oficial de entidades de poboación de Galicia, obra de referencia para usar correctamente a toponimia maior do territorio galego e que está en constante revisión.

A terceira liña está dedicada, por un lado, a traballos de formación de colaboradores e colaboradoras para a recolleita do patrimonio cultural que reside na nosa microtoponimia; e por outro, a involucrar a sociedade galega na salvagarda desta riqueza cultural, informando dos seus usos prácticos e do valor semántico

17 Ver un dos seus artigos nesta ligazón: <https://www.nosdiario.gal/articulo/lingua/gaioso-galega-galego-galegos-galinans-gasamans-godoi-goians-goias/20210928181749129457.html>

18 https://www.lingua.gal/recursos/todos/_/promovelo/contido_582/camino-geira-dos-arrieiros-worldrone

19 As sete pezas deste documental en https://www.lingua.gal/o-galego/promovelo/recursos?content=/Portal-Lingua/Contido/recursos/promovelo/contido_480.html

20 <https://galicianomeada.xunta.gal/sixtop/inicio>

21 <https://toponimia.xunta.gal/gl>

dos nomes de lugar, a través das charlas divulgativas nos concellos e nos centros de ensino da campaña *Toponímizate*.²²

A cuarta liña de traballo ocúpase da xeorreferenciación da toponimia e da súa inclusión na Infraestrutura de Datos Espaciais de Galicia (IDEG) en colaboración co Instituto de Estudos do Territorio (IET). Estase traballando, por un lado, na xeorreferenciación de todas as entidades de poboación que aparecen no novo *Nomenclátor* e na solución das alegacións que fixeron os técnicos municipais sobre as localizacións erradas dalgúns topónimos; por outro, na xeorreferenciación das bases de datos máis antigas con topónimos recollidos nos primeiros anos de vida do Proxecto Toponimia de Galicia (PTG), que estivo activo entre os anos 2000 e 2011, e que aínda non foron integrados no visor de topónimos de *Galicia Nomeada*. Paralelamente, estanse adaptando as bases de datos con información toponímica de Galicia á directiva INSPIRE,²³ esixida pola Comunidade Europea para a información espacial dos Estados membros.

Sobre este último aspecto, cómpre sinalar que no artigo 69 da Lei 5/2016, do 4 de maio, do patrimonio cultural de Galicia, en relación coas medidas específicas de salvagarda, dise no punto 6: «Na protección da toponimia, a Xunta de Galicia e as demais administracións implicadas inspirarán as súas actuacións nas indicacións e recomendacións dos organismos internacionais». Entre estes organismos internacionais, destaca o Grupo de Expertos en Nomes Xeográficos da ONU²⁴ (UNGEGN), que estableceu na resolución 4 da IX Conferencia das Nacións Unidas sobre Normalización dos Nomes Xeográficos (Nova York, agosto de 2007) que os topónimos forman parte do patrimonio cultural intanxible, porque constitúen unha parte importante das linguas e conservan formas que evidencian a súa evolución, ademais de seren valiosas testemuñas da historia e dos modos de vida pasados ou actuais. Este grupo de expertos alentou os organismos oficiais encargados da toponimia a inventariar os topónimos conforme

22 Máis información sobre esta campaña nos seguintes enlaces: <https://toponimia.xunta.gal/gl/nova/campana-toponimizate-2022-difundira-o-valor-da-nosa-toponimia-en-17-concellos-do-pais> <https://toponimia.xunta.gal/gl/nova/regresa-toponimizate-para-divulgar-o-valor-da-nosa-toponimia-en-8-concellos-neste-outono> <https://toponimia.xunta.gal/gl/nova/toponimizate-divulgara-os-nomes-da-terra-en-dezaseis-localidades>

23 Para saber máis sobre esta directiva europea consúltese <https://www.idee.es/gl/europeo-inspire>

24 Para máis información consultar a súa web: <https://unstats.un.org/unsd/ungegn/>

os criterios da *Convención para a Salvagarda do Patrimonio Cultural Inmaterial*²⁵ e a elaborar un programa de protección e promoción deste patrimonio.

Baseándonos neste documento e na propia vontade da Xunta e da Real Academia Galega para que non se siga perdendo un dos símbolos de identidade do pobo galego, nace no ano 2019 *Galicia Nomeada*.

Galicia Nomeada

Este proxecto nace da necesidade de rexistrar con urxencia todo este patrimonio cultural que hai detrás dos nomes que identifican cada espazo de terra ante a súa alarmante perda nas últimas décadas pola transformación dos modos de vida tradicionais en Galicia.

No artigo 67 da Lei 5/2016, do 4 de maio, do patrimonio cultural de Galicia, titulado *Salvagarda do patrimonio cultural inmaterial*, dise:

A salvagarda do patrimonio cultural inmaterial garantirase a través das medidas dirixidas a garantir a súa viabilidade, que comprenden a identificación, documentación, investigación, preservación, protección, promoción, valorización, transmisión e revitalización deste patrimonio nos seus distintos aspectos.

Preservar, protexer, valorar e transmitir o valor da microtoponimia galega son, precisamente, os obxectivos que nos propuxemos coa creación de *Galicia Nomeada* e do novo portal *Toponimia de Galicia*, usando como soporte as novas tecnoloxías e buscando a participación de toda a sociedade galega no coidado e promoción desta herdanza cultural.

Cómpre dicir que, tanto o portal web como a plataforma *Galicia Nomeada*, contaron con financiamento da Comunidade Europea. Formaron parte das actividades desenvolvidas no ámbito de actuación do Programa de Cooperación Interreg VA España-Portugal (POCTEP 2014-2020), que se incardinan no proxecto 0358 GEOARPAD²⁶ “Patrimonio cultural da Eurorexión Galicia-Norte de Portugal”. Trátase dun proxecto sobre a dixitalización do patrimonio cultural colectivo da actual Eurorexión Galicia-Norte de Portugal, posto que esta área presenta trazos patrimoniais comúns. De xeito moi resumido,

25 Pódense consultar os criterios desta convención no seguinte enlace: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132540s.pdf>

26 Pasa saber máis sobre o proxecto europeo GEOARPAD consultar este enlace <https://www.geoarpad.eu/gl>

podemos dicir que esta ferramenta informática permítelle ao voluntariado cultural de Galicia (particulares, asociacións veciñais e culturais, comunidades de montes, centros de ensino, confrarías, entidades públicas e privadas...), desde un PC, tableta ou teléfono intelixente²⁷ conectado a Internet, facer a recolleita da microtoponimia da súa aldea, parroquia ou concello, segundo unha metodoloxía predefinida, introducila nunha base de datos e xeorreferenciala. Tamén permite introducir na ficha de cada topónimo unha imaxe (por ex. dun muíño, dun cruceiro, dunha fonte...) e arquivos de audio ou vídeo dos informantes pronunciando o nome (é importantísimo rexistrar a súa fonética para todo tipo de estudos filolóxicos) ou contando unha lenda, etimoloxía popular, cantiga, refrán etc. que ten como protagonista o mesmo topónimo.

Os resultados acadados ata agora non poden ser mellores. En dous anos e medio que leva activo o proxecto —e cunha pandemia como a que vivimos polo medio— hai rexistrados no día no que se imparte este relatorio un total de 2 835 colaboradores e colaboradoras en máis de 200 concellos galegos.²⁸ En realidade estamos falando de contas de usuarios, polo que persoas son moitas máis, xa que detrás dunha conta solicitada por un centro de ensino ou asociación hai moitas persoas participando no proxecto. Non podemos falar dun patrón común no perfil dos usuarios, pois a heteroxeneidade é moi grande: xente con estudos e sen eles; xente do mundo rural e da cidade; xente que traballa no campo, no mar ou en calquera oficio que poidamos imaxinar; xente moi nova e tamén moi maior; xente que vive en Galicia e xente emigrada en todas as partes do mundo, pero sobre todo en Suíza, A Arxentina e O Brasil... O que teñen en común todos eles é o amor pola terra e pola cultura. Por colectivos, temos neste momento máis de trinta centros de ensino participando no proxecto, 42 asociacións veciñais e culturais e quince comunidades de montes.

Este exército de colaboradores leva achegado ata o día de hoxe a *Galicia Nomeada* un total de 48 507 topónimos²⁹ e fixeron máis de 5 000 suxestións sobre os topónimos existentes no visor procedentes do desaparecido Proxecto Toponimia de Galicia (2000-2011) e do *Nomenclátor* oficial de entidades

27 A versión para PC está na seguinte url, <https://galicianomeada.xunta.gal/sixtop/login>. Nos dispositivos móbiles poderase descargar como app.

28 As cifras totais de colaboradores e colaboradoras, así como os topónimos que achegaron pódense ver nesta pestana da web *Galicia Nomeada*: <https://galicianomeada.xunta.gal/sixtop/comocolaborar>

29 O *ranking* das persoas ou colectivos que máis topónimos achegaron pódese ver nesta pestana da web *Galicia Nomeada*: <https://galicianomeada.xunta.gal/sixtop/clasificacions>

de poboación de Galicia. Estas suxestións poden ser de dous tipos: acerca da forma gráfica ou da pronuncia dun topónimo e acerca da súa localización sobre a fotografía aérea. Dese total de topónimos procedentes da achega pública, os técnicos especialistas en toponimia da Real Academia Galega que están detrás deste proxecto xa validaron un total de 40 609 topónimos e resolveron 4 135 suxestións.

Consideramos que entre o traballo realizado polo PTG e mais o de *Galicia Nomeada* temos un 40 % do territorio galego cuberto.

A base de datos con esta valiosa información cultural que se está construíndo co esforzo e dedicación altruísta de todos os galegos e galegas será un recurso imprescindible de referencia para os traballos das administracións públicas que implican actuacións sobre o territorio, para o mundo da investigación, para o sector empresarial e para a sociedade en xeral.

O novo portal web *Toponimia de Galicia* (toponimia.xunta.gal)

A nova web creouse cun enfoque divulgativo para que a cidadanía goce, dentro e fóra de Galicia, desta parte do patrimonio inmaterial galego. Neste portal divulgativo queremos dar a coñecer os saberes retrospectivos das manifestacións culturais e dos modos de vida dos nosos antepasados que chegan a nós a través da toponimia. Poderá ser utilizado polos peregrinos para consultar a toponimia dos lugares por onde van pasando e para ver as curiosidades e riqueza da nosa toponimia.

Nel móstranse contidos de tipo normativo, etimolóxico, etnográfico, divulgativo, bibliográfico, técnico, audiovisual... A continuación citamos as seccións que os técnicos especialistas do Seminario de Onomástica da Real Academia Galega actualizan periodicamente:

- *Publicacións* de interese: libros en pdf sobre toponimia, fundamentalmente con etimoloxías dos nomes de lugar de concellos ou parroquias concretos, entre os que destacan os da colección Terra Nomeada³⁰ da Real Academia Galega e mais da Asociación Galega de Onomástica (AGOn).³¹

30 <https://publicacions.academia.gal/index.php/rag/search/search?query=terra+nomeada>

31 <https://toponimia.xunta.gal/gl/toponimia/publicacions-de-interese>

- *Experiencias de recollida*: novas e vídeos das diferentes experiencias de recollida de microtoponimia levadas a cabo en diferentes puntos do país polos colaboradores. É unha boa forma de poñerlle nome propio e render unha merecida homenaxe aos milleiros de sabios que hai repartidos polo noso país, que de forma altruísta comparten con nós a sabedoría dos topónimos e da historia local que se agocha detrás deles.³²
- *Topónimos por concello*: mapa interactivo de Galicia no que se pode consultar o estado de recolleita da microtoponimia en cada concello e descargar os nomes rexistrados en formato csv.³³
- *Detrás do nome*: contidos etimolóxicos sobre moitos topónimos galegos que identifican concellos, parroquias, lugares ou espazos.³⁴
- *O Seminario de Onomástica responde*: nesta sección aparecen os nove membros do Seminario de Onomástica da RAG que se encargan da revisión e actualización da toponimia oficial do *Nomenclátor de Galicia* falando da orixe e significado dos nomes de concellos e parroquias da súa terra de orixe. Concretamente, no caso do director do Seminario, Antón Santamarina, fala da orixe dos nomes de concello polos que pasa o Camiño Francés.³⁵
- *Novas*: contidos de actualidade relacionados co desenvolvemento do proxecto, a difusión que se fai na prensa e nos programas de televisión sobre el, a realización das charlas da campaña *Toponímizate* nos distintos concellos que percorre cada ano, as exposicións de toponimia que se fixeron na época do PTG etc.³⁶
- *Sabías que*: faise fincapé nas singularidades e curiosidades dos nosos nomes de lugar desde a perspectiva da literatura popular e da tradición oral. Contén as categorías Curiosidades, Toponimia e cantigueiro, Etimoloxías populares e Toponimia e fraseoloxía.³⁷

32 <https://toponimia.xunta.gal/gl/proxecto/experiencias>

33 <https://toponimia.xunta.gal/gl/proxecto/toponimos-por-concello>

34 <https://toponimia.xunta.gal/gl/detras-do-nome>

35 <https://toponimia.xunta.gal/gl/detras/seminario-responde>

36 <https://toponimia.xunta.gal/gl/novas>

37 <https://toponimia.xunta.gal/gl/listado-de-sab-as-que>

Na páxina de inicio deste portal aparece a cifra de 537 245 topónimos recompilados ata agora, que resultan de sumar a microtoponimia recollida polo desaparecido Proxecto Toponimia de Galicia (PTG 2000-2011), os topónimos achegados a través da plataforma *Galicia Nomeada* e mais os procedentes do *Nomenclátor* de Galicia 2003. Desa cifra, pódense visualizar tanto no visor deste portal³⁸ coma no visor de *Galicia Nomeada*³⁹ un total de 489 807 topónimos. Os restantes 47 438 corresponden a bases de datos do antigo PTG que, como xa indicamos atrás, están sendo tratadas e xeorreferenciadas en colaboración co Instituto de Estudos do Territorio (IET), organismo dependente da Consellería de Medio Ambiente, Territorio e Vivenda. Cómpre salientar que se engadiron no ano 2021 a este banco de datos toponímico de Galicia dunha soa vez 160 000 microtopónimos⁴⁰ recollidos na época do PTG, que foron xeorreferenciados nos últimos anos polo IET e que están sendo revisados e corrixidos lingüisticamente pola Unidade Técnica de Toponimia da Real Academia Galega. O portal Toponimia de Galicia recibiu 45 945 visitas no ano 2021 e a web de *Galicia Nomeada* 184 097 visitas.

Nova edición do *Nomenclátor* oficial de entidades de poboación de Galicia 2023

A comezos de 2023 contamos con levar ao Parlamento a nova versión do *Nomenclátor* oficial de entidades de poboación de Galicia, revisada e actualizada polo Seminario de Onomástica da Real Academia Galega, para a súa aprobación no Consello da Xunta de Galicia.

Esta non é unha obra acabada, senón que está en constante estudo e renovación. Os membros do Seminario de Onomástica seguen traballando actualmente de cara a unha vindeira edición, pois diariamente chegan notificacións e reclamacións dos usuarios e usuarias de *Galicia Nomeada*, dos concellos ou dos propios membros do Seminario acerca dos topónimos oficiais.

Na nova versión do *Nomenclátor*, o número de topónimos aos que se lles modificou o ditame respecto da forma oficializada no 2003 foi de 2 353. Engadíronse

38 <https://toponimia.xunta.gal/gl/visor?termino=>

39 <https://galicianomeada.xunta.gal/sixtop/visor>

40 Consúltese a nova desta publicación en <https://toponimia.xunta.gal/gl/nova/galicia-nomeada-pon-disposicion-da-cidania-160000-microtoponimos-precedentes-do-ptg>

ata este momento un total de 1 373 entidades de poboación que non figuraban no nomenclátor vixente, pero aínda quedan moitas pendentes de investigación para unha próxima edición.

O novo *Nomenclátor* presenta neste momento un total de 42 783 topónimos oficiais (sumando nomes de entidades de poboación, parroquias e concellos). Soamente a entidades de poboación corresponden máis de 38 500 nomes.

Unha vez aprobado este novo *Nomenclátor*, os ditames incorporaranse ao visor de *Galicia Nomeada* e do portal Toponimia de Galicia, pois ata agora figuran os aprobados no *Nomenclátor 2003*.

Programa *Toponímizate* de formación e divulgación do valor da toponimia galega como patrimonio cultural

No ano 2022 realizouse a quinta edición da campaña *Toponímizate* en dezasete concellos que pertencen á Rede de Dinamización Lingüística. Esta campaña está financiada pola Secretaría Xeral de Política Lingüística e execútase desde a Real Academia Galega.

En anteriores edicións (anos 2017, 2018, 2019 e 2021), impartíronse charlas nun total 60 concellos e en varios organismos e institucións (dentro e fóra das nosas fronteiras) que loitan a prol da lingua e cultura galegas, tales como a Fundación Eduardo Pondal de Ponteceso; a Escola Oficial de Idiomas Jesús Maestro de Madrid; o Centro de Formación e Experimentación Agroforestal de Sergude; o Instituto de Estudos Ulloáns (Monterroso); o Grupo As Médulas para a lingua e cultura galegas no Bierzo...

Tamén chegamos a varios centros para a atención das persoas maiores dependentes da Rede de centros de día e fogares asistenciais da Xunta de Galicia, como o das Neves, o de Ortigueira, o de Mondego-Sada...

As charlas son impartidas polo coordinador técnico de *Galicia Nomeada* e coordinador da Unidade Técnica de Toponimia da Real Academia Galega, Vicente Feijoo Ares. Constan de varios bloques temáticos: comézase falando da riqueza toponímica que ten o noso país e do risco que corre de perderse; a continuación explícase minuciosamente o funcionamento da aplicación colaborativa *Galicia Nomeada*; posteriormente fálase das utilidades prácticas para a Administración, o mundo da investigación e para a sociedade desta información cultural, unha vez xeorreferenciada e normativizada; por último, dáse conta do significado

dos nomes de parroquias e aldeas de cada concello. Neste último apartado, cóntase coa colaboración na elaboración destas etimoloxías do académico do Seminario de Onomástica e profesor da Universidade de Vigo, Gonzalo Navaza.

Esta campaña está sendo un éxito de participación ano tras ano e serve para que cada vez máis xente coñeza o proxecto *Galicia Nomeada* e se sume a el.

PROXECCIÓN CULTURAL E TURÍSTICA DA TOPONIMIA DAS RUTAS XACOBEAS GALEGAS

O Camiño de Santiago foi un eixo integrador de toda Europa e debe seguilo sendo ao facer partícipe, a quen nos visita, da riqueza cultural que agocha a nosa paisaxe e a nosa cultura.

Toda esta información toponímica e cultural que está a disposición do público no visor de *Galicia Nomeada* e no portal Toponimia de Galicia é, sen dúbida, un aliciente máis para que os peregrinos descubran e coñezan as singularidades do territorio que pisan. A nosa aspiración con este proxecto é poder dispoñer algún día, esperemos que máis pronto que tarde, dun mapa dixital de Galicia con algo máis de dous millóns de topónimos, cifra en que situamos actualmente os nomes que se poden salvagardar da memoria viva dos galegos e galegas, tendo en conta a media de topónimos acadada por quilómetro cadrado na porcentaxe de territorio recollida ata este momento.

No artigo 107 da Lei do patrimonio cultural de Galicia, titulado *Valorización cultural dos bens científicos e técnicos*, dise:

Promoverase a investigación, o coñecemento e a difusión dos valores científicos e técnicos do patrimonio cultural de especial relevancia na identidade da poboación de Galicia, así como daqueles aspectos relacionados con saberes, descubrimentos e procesos tecnolóxicos desenvolvidos ou empregados na Comunidade Autónoma, coa finalidade de reforzar a súa función social e a valorización de recursos culturais relacionados con eles, tanto no ámbito educativo coma no turístico.

Sobre estes dous ámbitos, o educativo e o turístico, incidiremos de forma especial neste último punto da miña comunicación; por un lado, falando da toponimia como ferramenta de normalización da nosa lingua e de educación patrimonial no ensino e na sociedade; por outro, na transcendencia social e

cultural que ten o espallamento global deste patrimonio inmaterial en galego a través das novas tecnoloxías.

A toponimia como recurso educativo

Malia que a educación patrimonial ten o seu nacemento no Brasil, o seu espallamento internacional é grazas á UNESCO, quen nos seus sucesivos tratados lle outorga un papel cada vez máis relevante na xestión do patrimonio cultural. Entre as medidas que propón este organismo para loitar contra a destrución do patrimonio cultural inclúe a de prestar asistencia aos Estados membros, de o solicitaren, en labores de promoción de programas educativos (UNESCO 2003).

No artigo 122 da Lei do patrimonio cultural de Galicia, titulado *Difusión, formación e educación*, sinálase reiteradamente que a Xunta de Galicia promoverá o coñecemento e aprecio do noso patrimonio inmaterial no sistema educativo, nas universidades e nos centros de formación e investigación:

1. A Xunta de Galicia promoverá o coñecemento do patrimonio cultural e das actividades e medidas para a súa salvagarda mediante as adecuadas campañas públicas de divulgación e sensibilización coa asistencia e participación dos profesionais do seu estudo, conservación e divulgación.
2. Promoverase no sistema educativo o coñecemento do patrimonio cultural de Galicia así como o aprecio á súa protección e valorización como ferramenta para a convivencia e a cohesión social.
3. A Xunta de Galicia promoverá a formación, o ensino especializado e a investigación nas materias relativas ao estudo, á conservación e ao enriquecemento do patrimonio cultural e establecerá os medios de colaboración adecuados para este fin coas universidades e os centros de formación e investigación especializados.

Como xa indicamos, cada vez son máis os centros educativos que se suman ao proxecto *Galicia Nomeada*, pero desde a SXPL estamos traballando arreo para que esta disciplina teña cada vez máis presenza no ensino secundario a través dos proxectos educativos que desenvolven os Equipos de Dinamización e Normalización Lingüística de cada centro escolar.

A información proporcionada polos topónimos sobre os lugares que designan, sobre a sociedade que os creou ou sobre os motivos que os orixinaron é multidisciplinar, de aí que sexan tan interesantes, didacticamente falando, para o mundo do ensino.

Os alumnos galegos descubrirán nos topónimos da súa contorna as actividades humanas do pasado (*O Batán, A Telleira...*); a existencia de poboamentos prehistóricos (*O Castrillón, As Muradellas, A Ciudá...*); como era a división da propiedade (*As Tercias, As Sortes, As Tapadas...*); as formas e cores que tiñan as terras (*O Barro Rubio, As Longas, As Negras, O Rabo...*); os propietarios dos terreos (*O Reguengo, A Condesa, Verín...*), os tipos de cultivos (*Os Trigás, Os Liñares, O Porrál...*); a morfoloxía do terreo (*A Cabeza, O Outeiro, A Covela, Os Cavancos...*); os materiais que compoñían cada terreo (*O Pedregal, O Barreal, A Gándara...*); a abundancia ou escaseza de auga (*O Regueiral, As Brañas, A Fonte Seca...*); o nome dos barcos naufragados en cada con (*O ABC, O Catalán, O Ariete...*), os tipos de peixes e mariscos que abundaban no seu mar (*A Centoleira, A Mexilloeira, A Robaleira...*); a presenza de animais salvaxes (*O Penedo do Lobo, Oseira, A Gulpilleira...*); as especies vexetais que predominaban e posiblemente hoxe estean desaparecidas (*A Hedreira, As Caroceiras, Saramagoso...*) etc. (Castro e Feijoo 2007; Martínez Lema 2017). Cada topónimo ten un porqué, unha motivación que nos dá a clave do seu nacemento e que ten un evidente compoñente cultural.

Que a xuventude galega traballe con aplicacións informáticas en galego, con nomes que naceron en galego, con dialectalismos das súas zonas de orixe, supón unha experiencia moi positiva cara á aprendizaxe e normalización do noso idioma. A tecnoloxía en galego moderniza o noso idioma e as historias de tradición oral que a xente nova escoita dos seus maiores tamén espertan o seu espírito creativo.

A toponimia como recurso turístico

O turismo que ofrece o Camiño de Santiago é o que busca a autenticidade, o goce da natureza, a espiritualidade e as raíces desde novos paradigmas que cada vez adquiren máis forza, xa que o sistema de motivacións turísticas está cambiando no século XXI.

O Camiño de Santiago insírese perfectamente nas novas tendencias da demanda turística (natureza, aventura, cultura, patrimonio, gastronomía...), tendencias máis personalizadas, por iso se está a converter nun dos fenómenos de moda.

Entran en xogo, por tanto, novas especificidades que buscan a autenticidade dos plans de ocio. Neste punto é onde Galicia lles pode ofrecer aos peregrinos a información lingüística, histórica e cultural que agochan os nosos topónimos.

No artigo 81 da Lei 5/2016, do 4 de maio, do patrimonio cultural de Galicia, refírese o seguinte no seu punto 4:

A sinalización dos Camiños de Santiago en Galicia terá un carácter oficial e responderá ás delimitacións das rutas aprobadas. Incorporará os topónimos, como parte dos seus valores culturais e manifestación do patrimonio cultural inmaterial de Galicia, e, de ser o caso, información adicional de recursos culturais e servizos para o peregrino.

Un 60 % do territorio galego polo que pasan os distintos trazados do Camiño de Santiago ten a microtoponimia recollida e dispoñible no visor de *Galicia Nomeada* para calquera peregrino que teña curiosidade en ver os nomes das terras, regueiros, ríos, fontes, camiños, igrexas, capelas, praias etc., en definitiva, de cada anaco de terra que pisa. En moitos destes topónimos, grazas á información achegada polas persoas que os introducen na plataforma, tamén se pode ler a lenda ou a historia de tradición oral que hai detrás dese topónimo.

Agora ben, isto non é algo sistemático para todos os topónimos e tampouco temos, de momento, nas fichas de cada nome a súa etimoloxía e significado. Por iso, desde a SXPL, en colaboración coa RAG e coa AGOn, temos en mente facer proximamente unha aplicación para achegar a información etimolóxica e o significado dos nomes dos núcleos de poboación polos que pasa o peregrino, nunha primeira fase. Xa nunha segunda fase, sería moi interesante continuar cos microtopónimos que se atopan a ambas as dúas beiras dos itinerarios oficiais.

De entrada, xa podemos botar man dos vídeos da sección “O Seminario de Onomástica responde”, do portal Toponimia de Galicia, en que algúns membros deste Seminario falan de nomes de concellos polos que pasan as distintas rutas xacobeas galegas: Pedrafito do Cebreiro,⁴¹ Triacastela,⁴² Samos,⁴³ Sarria,⁴⁴

41 <https://toponimia.xunta.gal/gl/video/o-seminario-de-onomastica-responde-pedrafito-do-cebreiro>

42 <https://toponimia.xunta.gal/gl/video/o-seminario-de-onomastica-responde-triacastela>

43 <https://toponimia.xunta.gal/gl/video/o-seminario-de-onomastica-responde-samos>

44 <https://toponimia.xunta.gal/gl/video/o-seminario-de-onomastica-responde-sarria>

Baiona,⁴⁵ Lalín,⁴⁶ Melide,⁴⁷ Ames,⁴⁸ A Gudiña,⁴⁹ O Riós⁵⁰... Estamos convencidos de que a información cultural toponímica que lles podemos ofrecer aos peregrinos que percorren a nosa terra, a maiores da paisaxe, da gastronomía e do patrimonio arquitectónico presente en cada ruta, converterá Galicia unha vez máis nun referente en materia de toponimia.

Xa se mencionou atrás a importancia das augas termais. Hoxe en día seguen existindo na Vía da Prata, no Camiño Miñoto Ribeiro e no Camiño da Geira e dos Arrieiros unha boa oferta de balnearios e de augas minero-mediciais que conservan os topónimos cos que naceron. Estamos a falar de augas como as de *Sousas*, *Cabreiróa* ou *Fontenova* en Verín; das *Pozas do Río Caldo* en Lobios; das *Burgas* (segundo a lenda, estas augas naceron debaixo dos pés do Santo Cristo da catedral ourensá), das *Pozas da Chavasqueira*, das *Pozas de Outariz*... en Ourense; do *Balneario de Laias* na Arnoia; das *Termas de Prexigueiro* en Ribadavia... (Rocamonde 2021). Os peregrinos levan todos estes nomes na súa memoria, pois estas augas mellorarán a súa saúde e coñecer o significado dos nomes destes lugares suporá un agasallo engadido para o seu coñecemento e sabedoría persoal.

Falando de augas santas e fontes milagreiras, en todas as rutas xacobeas que percorren Galicia existen unhas cantas. Nesa futura aplicación para peregrinos coa toponimia destes camiños, poderemos sinalizar e mostrar os seus nomes, as propiedades curativas que tiñan, os rituais pagáns ou relixiosos que se practicaban arredor delas: *A Fonte dos Remedios*, *A Fonte da Saúde*, *A Fonte Sagrada*... Do mesmo xeito, poderemos situar antigos amilladoiros, hospitais de peregrinos, capelas e demais elementos relacionados co Camiño de Santiago dos que só queda pegada na nosa toponimia.

Antes e agora os peregrinos aprenden os nomes dos lugares por onde pasan e falan deles cando volven aos seus lugares de orixe. Por iso tamén nos parece importante fomentar, desde a Consellería de Cultura e Educación, a iniciativa de que todos aqueles establecementos (albergues, pensións, bares, restaurantes...)

45 <https://toponimia.xunta.gal/gl/video/o-seminario-de-onomastica-responde-baiona>

46 <https://toponimia.xunta.gal/gl/video/o-seminario-de-onomastica-responde-lalin>

47 <https://toponimia.xunta.gal/gl/video/o-seminario-de-onomastica-responde-melide>

48 <https://toponimia.xunta.gal/gl/video/o-seminario-de-onomastica-responde-ames>

49 <https://toponimia.xunta.gal/gl/video/o-seminario-de-onomastica-responde-gudina>

50 <https://toponimia.xunta.gal/gl/video/o-seminario-de-onomastica-responde-o-rios>

que se monten nas rutas xacobeas galegas sexan bautizados cun microtopónimo da zona en que están. Xa son moitos os que, de *motu proprio*, tomaron esta iniciativa, como por exemplo o bar *O Casteliño*, na aldea do Hospital, Dumbría; o albergue *O Logoso*, situado na aldea do mesmo nome, tamén en Dumbría, no Camiño a Fisterra; o bar *Vía Sacra*, en Sobrado dos Monxes, que é como lle chaman neste concello ao Camiño do Norte; ou a pensión *Ponte das Febres* na Madalena, en Tui, no Camiño Portugués.

Fig. 1. Exemplos de establecementos cuxo nome é un topónimo do lugar en que se atopan ou das súas proximidades, ou que está relacionado coa denominación da ruta xacobeas que pasa por ese lugar.

CONCLUSIÓNS

As rutas xacobeas son itinerarios para a fe, para a reflexión, para gozar da natureza e da nosa gastronomía, para a admiración da nosa arte e arquitectura, para a convivencia, pero tamén van acompañados da historia do noso territorio, da que nos transmiten os topónimos como documentos fosilizados que son do que aconteceu nos camiños.

Coa difusión mundial da toponimia galega no visor de topónimos de *Galicia Nomeada* e no portal *Toponimia de Galicia* estamos abrindo unha ventá ao mundo para dar a coñecer a nosa lingua, a nosa historia, as nosas tradicións, o noso folclore, a nosa paisaxe e todos aqueles elementos de interese cultural que nos singularizan e identifican como pobo e dos que temos que sentirnos moi orgullosos. Quizais tamén nisto sexamos un pobo singular, porque lles ofreceremos aos turistas que nos visitan unha información cultural, ao alcance da súa man nos dispositivos móbiles, que, se cadra, non nos ofrecerán en ningún outro país.

O Camiño de Santiago é unha construción histórica que se foi facendo ao longo do tempo coas pegadas de milleiros de peregrinos e que segue en construción hoxe en día. As rutas xacobeas atravesan distintos territorios habitados historicamente e que forman un espazo vivido. O Camiño ten que servir para mostrar ese espazo e todo o patrimonio material e inmaterial que hai nel; tamén para mostrar como somos e axudar a mellorar a calidade de vida da xente que vive arredor del.

As persoas que temos o privilexio de asumir algunhas responsabilidades na xestión da política cultural de Galicia temos moi presente a fortuna que representa contar co Camiño de Santiago, así como a necesidade de continuarmos a traballar para promover a súa conservación, o estudo rigoroso da súa historia e patrimonio, e para fomentar propostas artísticas e proxectos que contribúan a estender e manter vivo o espírito xacobeo.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Castro Castedo, Óscar e Feijoo Ares, Vicente (2007). Clasificación semántica da toponimia das catro comarcas. En: *Estudo da microtoponimia das Mariñas lucenses e Ortegal*. Santiago de Compostela: Sociedade para o Desenvolvemento Comarcal de Galicia, 65-76. Dispoñible en https://toponimia.xunta.gal/sites/default/files/201908/PUB_Marinaslucenses_Ortegal.pdf
- Feijoo Ares, Vicente (2016). Deseño e rendibilidade da nova aplicación colaborativa para a recolleita unificada, xeorreferenciación e difusión da microtoponimia galega. En: Xesús Ferro Ruibal, ed. *Estudos de Onomástica Galega. Microtoponimia: experiencias de recolla, didáctica e codificación*. A Coruña:

- Real Academia Galega, 203-297. Dispoñible en <http://publicacions.academia.gal/index.php/rag/catalog/view/307/308/993-1>
- Fernández Puga, Xosé, ed. (2020). *Códice Calixtino. O Liber Sancti Iacobi en galego*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia. Tradución de Xosé López Díaz.
- Ferro Ruibal, Xesús (2016). *Estudos de Onomástica Galega. Microtoponimia: experiencias de recolla, didáctica e documentación*. A Coruña: Real Academia Galega. Dispoñible en <http://publicacions.academia.gal/index.php/rag/catalog/view/307/308/993-1>
- Martínez Lema, Paulo (2017). Clasificación semántica da toponimia. En: Ana Isabel Boullón Agrelo, ed. *Estudar toponimia. Aproximacións metodolóxicas e interpretativas*. Verba, anexo 75. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- Neira Cruz, Xosé Antonio e Ferreiro Páramo, Senén (2000). *Guía de los oficios en los Caminos de Santiago*. A Coruña: Serviguide, consultoría integral de gestión.
- Rocamonde, Teresa (2021). *Termas e camiño*. Santiago de Compostela: Edicións Bolanda.
- Torres Luna, María Pilar, Pérez Alberti, Augusto e Lois González, Rubén (1993). *Los caminos de Santiago y el territorio. Congreso Internacional de Geografía, Santiago de Compostela, 20-23 de setembro de 1993*. [Santiago de Compostela]: Xunta de Galicia.
- UNESCO (2003). *Declaración de la UNESCO relativa a la destrucción intencional del patrimonio cultural*. París: UNESCO. Dispoñible en https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000133874_spa